

Методологічно-концептуальні засади інституційного регулювання внутрішнього ринку

Степан Ільчишин¹

Опубліковано	Секція	УДК
20.06.2023	Економіка	339.13:330

DOI: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.8068418>

Ліцензовано за умовами Creative Commons BY 4.0 International license

Анотація. Окреслено методологічно-концептуальний потенціал використання інституційного регулювання в контексті удосконалення функціонування внутрішнього ринку. Проведено інтерпретацію основних базових понять та положень інституційної теорії, визначено перспективність використання інституційного регулювання.

Підкреслено, що методологічною основою інституційного регулювання внутрішнього ринку став концептуальний підхід стосовно визначення причинно-наслідкових зв'язків у економічній системі через ідентифікацію детермінанти неспостережуваних економічних процесів. Здійснено опис кібернетичної моделі функціонування, динаміки та модернізації внутрішнього ринку за системною інтерпретацією, теорією катастроф, самоорганізації та синергії.

Удосконалено логічний алгоритм опису взаємозв'язку між категоріями і поняттями "інститут", "інститут внутрішнього ринку", "інституційне регулювання" та "внутрішній ринок", де, на відміну від інших тлумачень, обґрунтовано взаємодоповнюючу роль фактору неспостережуваної економіки.

Акцентовано особливу увагу на тому, що неспостережувані економічні процеси приховують у собі значний економічний потенціал розвитку внутрішнього ринку. Показано, що прояви деструктивних моделей економічної поведінки агентів ринку є, по суті, закономірним наслідком невваженого інституційного регулювання внутрішнього ринку.

Ключові слова: методологічно-концептуальний потенціал, інституційне регулювання, внутрішній ринок, економічна система, кібернетична модель

Methodological-conceptual foundations of institutional regulation of the domestic market

Annotation. The methodological and conceptual potential of using institutional regulation to enhance the functioning of the domestic market is outlined. The interpretation of key foundational concepts and principles of institutional theory is provided, and the prospects of utilizing institutional regulation are determined. It is emphasized that the conceptual approach to identifying cause-and-effect relationships within the economic system through the identification of determinants of unobservable economic processes serves as the methodological basis for institutional regulation of the domestic market. The cybernetic

¹ к.е.н., асистент кафедри менеджменту і міжнародного підприємництва, Інститут економіки і менеджменту Національний університет «Львівська політехніка», <https://orcid.org/0009-0007-8706-5278>

model of functioning, dynamics, and modernization of the domestic market is described, incorporating systemic interpretation, catastrophe theory, self-organization, and synergy. A logical algorithm is refined for describing the interconnection between the categories and concepts of "institution," "domestic market institution," "institutional regulation," and "domestic market," where, unlike other interpretations, the complementary role of the unobservable economic factor is substantiated.

Special attention is placed on the fact that unobservable economic processes contain significant economic potential for the development of the domestic market. It is demonstrated that manifestations of destructive models of market agents' economic behavior are essentially a predictable consequence of imbalanced institutional regulation of the domestic market.

Keywords: methodological-conceptual potential, institutional regulation, domestic market, economic system, cybernetic model.

Вступ

На сьогодні вже незаперечним є той факт, що сучасна економіка, активно трансформуючись, вимагає формування нових ідей у напрямку вдосконалення як теорії, так і практики інституційного регулювання внутрішнього ринку. Адже не секрет, що низька результативність та ефективність інституційного регулювання, у тривалому часовому відрізку, неминуче призводить до появи нових та загострення вже існуючих соціально-економічних проблем, серед яких особливе місце займають дисфункції у вигляді поширення паразитуючих, деструктивних типів економічної поведінки, неспостережуваних економічних процесів та опортунізму.

Варто відзначити, що небезпечні дестабілізаційні процеси, як результат неефективного інституційного регулювання внутрішнього ринку, охопили всі види економічної діяльності. Проте особливо гостро дана проблема спостерігається в інституційному середовищі агентів ринку аграрної сфери, де соціально-економічні загрози набули часто стану незворотних деструктивних змін, тоді як традиційні ринкові регуляції у значній мірі втратили свій результативно-функціональний зміст. Соціум зіштовхнувся із різко зростаючим впливом економічних процесів, які по суті не піддаються чіткому розпізнаванню та / або прогнозуванню традиційними методами аналізу. Такі економічні феномени та ефекти потребують методологічно-концептуальної інтерпретації.

Хотілося б відмітити, що для економічної науки надзвичайно актуалізується питання коректного опису співвідношення задекларованих та реальних фундаментальних процесів у постіндустріальному соціумі. Цілком очевидно, що на сьогоднішній день принципово новим методологічним аспектом слід вважати концепт про роль неспостережуваних економічних процесів в інституційній модернізації системи регулювання розвитку внутрішнього ринку.

Методологічно-концептуальні та прикладні аспекти вказаної проблеми досліджували такі інституціоналісти як Д. Аджемоглу [1], Дж. Акерлоф [2], Дж. Бьюкенен [3], О. Вільямсон [4], Р. Коуз [5], В. Мітчелл [6], Дж. Найт [7], Р. Познер [8], Е. де Сото [9], Дж. Стіглер [10], О. Харт [11] та ін. До речі, достатньо значимими можна вважати і напрацювання української школи вчених-інституціоналістів [12-15]. Отож, враховуючи на значну увагу до даного економічного напрямку дослідження, тим не менше, слід зазначити, що залишаються не достатньо доведеними ані сам інституційний потенціал, ані теорія інституційних змін в контексті регулювання внутрішнього ринку. Таким чином, все це є більш ніж актуально для соціуму, який знаходиться у стані постійних трансформації, де реальна роль та значення інститутів має детермінантне значення під час забезпечення стійкого соціально-економічного розвитку.

Результати

Перш за все хотіли б підкреслити важливість питань методологічно-концептуального рівня досліджень, які є принциповими процесі написання монографії. Переконані, що проблеми інституційного регулювання внутрішнього ринку відносяться до фундаментальних, а тому отримати глибинні знання стосовно функціонування системи інституційного регулювання неможливо, доки не виявлені її основні складові елементи, а також не встановлено особливості зв'язку між ними.

Очевидно, що будь-яке системне наукове дослідження у даному аспекті потребує визначення власної методології, тобто логіки пізнання об'єкта, який досліджується. Адже з одного боку, дослідник має виокремити власну позицію стосовно цієї логіки, зокрема, що таку відрізняє від інших, а з іншого – саме така ідентичність повинна демонструвати унікальність авторського підходу.

Необхідно відзначити, що в межах нової наукової методології, як правило, формуються оригінальні теорія та методика дослідження, де мають бути визначені нові принципи та алгоритм наукового дослідження. Натомість на сьогодні залишаються майже недослідженими теоретико-методологічні основи інституційного регулювання внутрішнього ринку, при цьому зовсім відсутні системні прикладні дослідження, що стосуються інституційної модернізації внутрішнього ринку в умовах розвитку неспостережуваних економічних процесів.

Наша позиція передбачає, що будь-яке пояснення проблем функціонування внутрішнього ринку полягає, перш за все, у методології, що ґрунтується на констатації визначальної ролі т.з. неспостережуваних економічних процесів у розвитку внутрішнього ринку. До речі, саме цей аспект і відрізняє авторську позицію від відомих [12-15]. Потрібно відзначити, що за гіпотезою наших досліджень, врахування неспостережуваного фактора відкриває принципово нові закономірності функціонування економічних систем, а це, в свою чергу, породжує необхідність уточнення практично усіх існуючих постулатів загальної економічної теорії.

Хотілося б відмітити, що будь-які прояви неспостережуваних процесів на внутрішньому ринку по суті представляють собою специфічне віддзеркалення відносин (рух ресурсів) між агентами ринку. Саме тому, діалектичне усвідомлення категорії "інституційне регулювання внутрішнього ринку" має не лише методологічне значення, а й є важливим з позицій розробки відповідних методик проведення досліджень. При цьому моделювання розвитку внутрішнього ринку в контексті неспостережуваних економічних процесів має бути не тільки абстрактно-теоретичне, а й спиратися на реальну практику господарювання, де в процесі досліджень було обрано аграрну сферу.

Варто відзначити, що беззаперечним тезисом нашої дискусії можна вважати означення у [16] основних принципів нової теорії, а саме:

- у реальному житті не можливо не тільки доказово обґрунтувати теорії, але й спростувати їх;
- всі наукові теорії не тільки однаково не обґрунтовані, але й мають рівну вірогідність;
- загальнознані теорії характеризуються тим, що не забороняють будь-яких станів спостереження тощо.

Неупереджений аналіз вище зазначених праць [12; 13; 16] дозволив отримати загальне уявлення стосовно основних засад формування будь-якої нової методології. Отож, не проводячи зайвих нігілістичних заперечень стосовно різноманіття наукових підходів під час формування нових економічних теорій, варто відзначити, що основою будь-якої теорії є емпіричний базис. Переконані, що у нашому конкретному випадку методологія дослідження інституційного регулювання внутрішнього ринку в контексті

непостережуваної економіки має бути направлена не лише на розкриття сучасних соціально-економічних зв'язків між стейкхолдерами, а й покликана забезпечити прогностичну функцію. Інакше кажучи, основним під час побудови методологічних засад інституційного регулювання є т. з. принцип "передбачення перспектив розвитку" ("забігати в майбутнє").

Процес формування методологічно-концептуальних засад інституційного регулювання внутрішнього ринку передбачав [12] використання такої моделі пізнання, яка б дозволяла: 1) формувати нову теорію за специфічними критеріями нових пізнавальних якостей додаткового емпіричного змісту; 2) здійснити уточнення відповідного змістовно-понятійного апарату, у т. ч. з метою усунення суперечностей, які складно пояснити в межах традиційно поширених теорій; 3) ідентифікувати місце нової теорії серед інших, що потребує градації таких теорій на базові та допоміжні; 4) забезпечити підтвердження достовірності нової теорії шляхом вибудовування множини доказово обґрунтованих положень.

Що є найважливішим для змістовної інтерпретації методологічно-концептуальних засад інституційного регулювання внутрішнього ринку в контексті функціонування непостережуваної економіки? Перш за все хотіли б підкреслити, що зазначена дуалістичність економіки чітко відповідає універсальному поділу такої на: 1) реальну економіку, що охоплює найрізноманітніші дії агентів у полі моделей економічної поведінки агентів ринку, тобто це те, що ми означили як непостережувана економіка; 2) економіку, що знаходиться у полі зору державного регулювання, тобто це так звана "офіційна економіка".

Таким чином, ідеальна економічна системи може бути реалізована за умови мінімізації протиріч між непостережуваною економікою та офіційною економікою. Іншими словами, критерій мінімізації протиріч може означати основну ідею регуляцій як таких.

Наскільки має право існувати як окрема – теорія інституційного регулювання внутрішнього ринку? Як відомо, класичний опис змісту теорії передбачає обов'язкову наявність таких елементів: фактів, законів, ідей, гіпотез, категоріального апарату, положень, принципів, постулатів тощо.

Опис основних методологічно-концептуальних засад інституційного регулювання внутрішнього ринку представлено на рис. 1.

Пізнавальний процес у дослідженнях методологічно-концептуальних засад інституційного регулювання внутрішнього ринку, у т. ч. побудова гіпотез, являв собою поетапний процес, обумовлений особливостями специфічної авторської методології. Потрібно відмітити, що гіпотези наукових досліджень ніколи не є сталими категоріями, оскільки їх розвиток обумовлений непростим процесом наукових досліджень. Саме тому, цілком природним є те, що в результаті аналітичного пізнання вони можуть суттєво змінюватися. Звідси, важливим завданням є уточнення гіпотез на основі логічного мислення та результатів узагальнення практичного досвіду. Так, наприклад, авторський варіант еволюції гіпотези досліджень представлено на рис. 2.

У непростому процесі наукового пізнання прогрес досліджень саме і полягає у тому, що розвиток гіпотез щодо інституційного регулювання внутрішнього ринку сприяє пізнанню істини [16] при цьому як відносної, так і абсолютної. Отож, звідси переконані, що саме практика займає визначальне місце під час розвитку гіпотез.

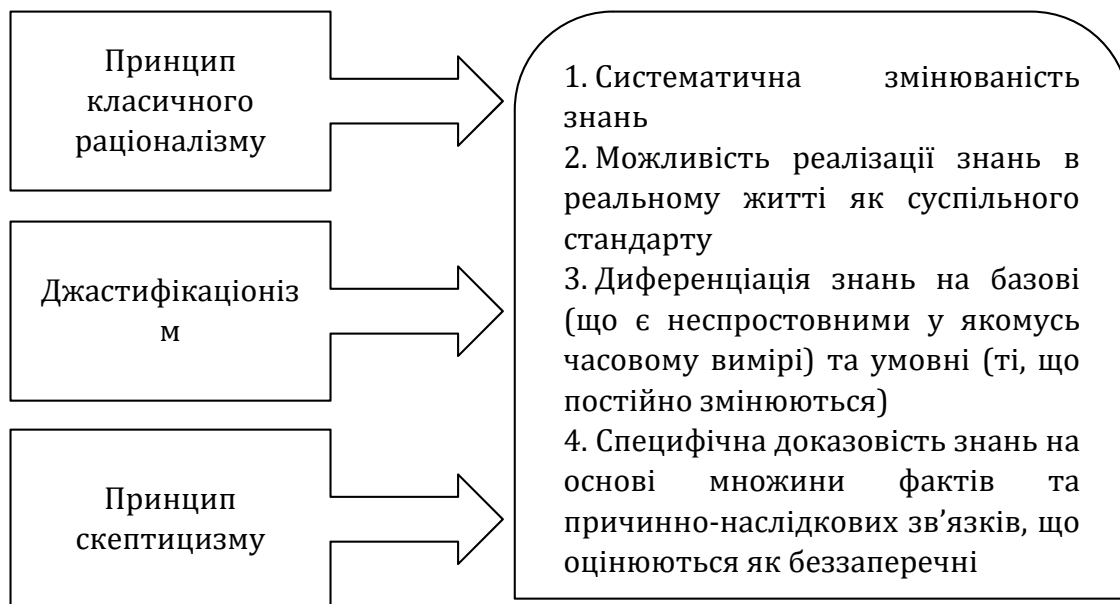

Рис. 1. Основні методологічні принципи інституційного регулювання внутрішнього ринку

Джерело: авторські дослідження на основі [12; 16].

Рис. 2. Алгоритм побудови гіпотез під час формування методологічно-концептуальних засад інституційного регулювання внутрішнього ринку

Джерело: авторські дослідження на основі [12].

Потрібно відмітити, що наукові гіпотези виступають інструментом попереднього пояснення будь-яких явищ та процесів. Виступаючи початковим етапом наукових досліджень, гіпотези зображують об'єктивну дійсність, але водночас, на відміну від постулатів, вони завжди вимагають ретельної перевірки. До того ж, складність формування уточненого варіанта гіпотези обумовлена неможливістю ідентифікувати початкові процеси виникнення та розвитку тієї чи іншої проблеми. Отож, попередні гіпотези по суті не надають цілісного уявлення стосовно явищ, оскільки базуються на ізольованих фактах. Між тим, ми глибоко переконані, що процес уточнення гіпотез дозволяє акумулювати аргументи та міркування і тим самим сприяє забезпеченню вирішення задач дослідження.

На рис. 3 відображено теоретичний рівень авторської методології досліджень, де принциповим, на нашу думку, є гносеологічна наслідуваність економічних парадигм, базових та субсидіарних теорій як основи формування методологічно-концептуальних засад інституційного регулювання внутрішнього ринку.

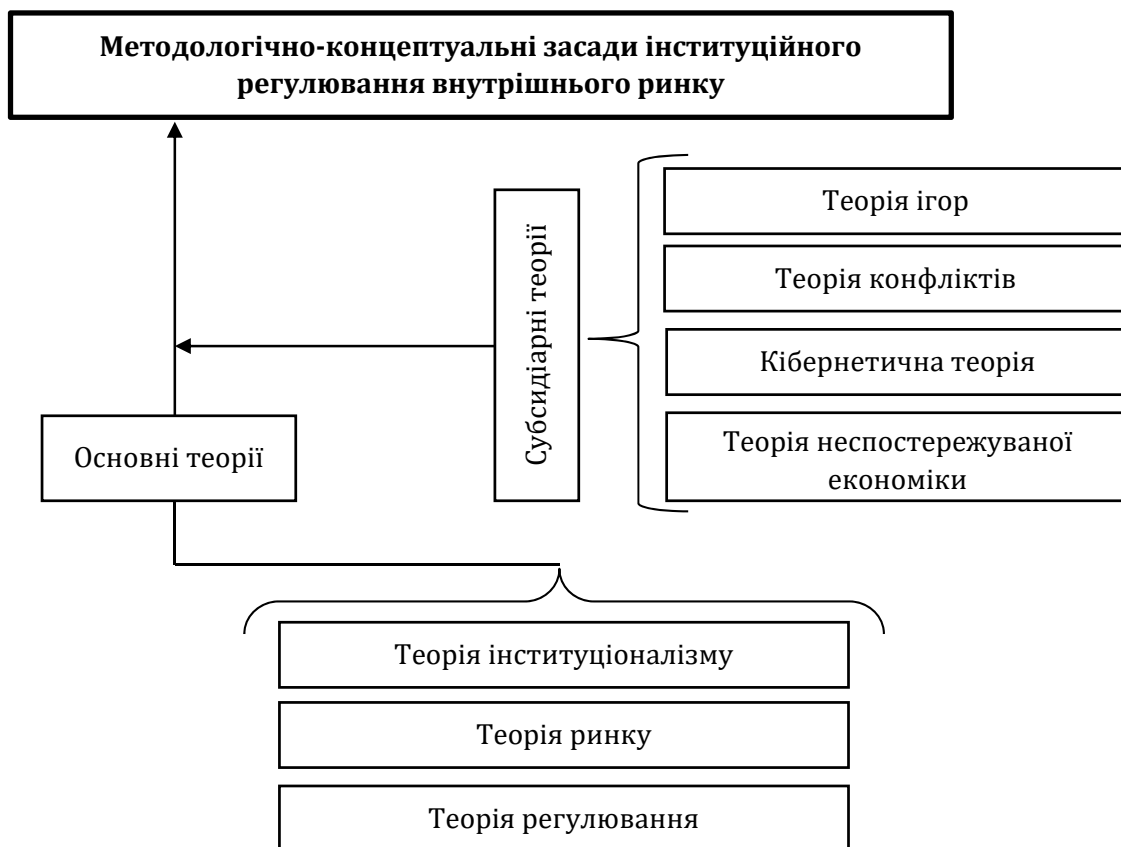
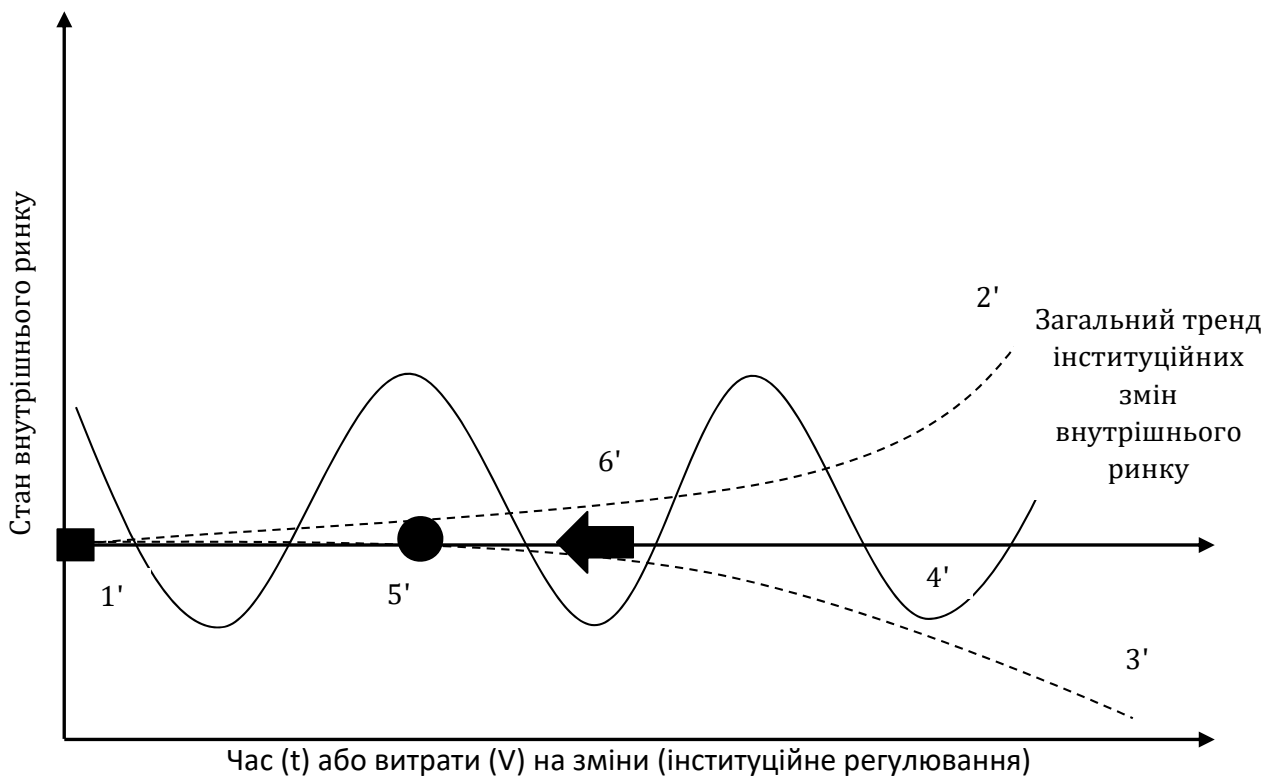

Рис. 3. Теоретичний рівень формування методологічно-концептуальних засад інституційного регулювання внутрішнього ринку

Джерело: авторські дослідження на основі [1-13].

Важливо відзначити, що в якості методологічно-концептуального принципу у монографії також пропонується аналогову кібернетичну модель універсальної економічної системи за детермінантою неспостережуваної економіки, завданням якої може бути забезпечення опису історичної динаміки та прогнозних сценаріїв розвитку. Для кібернетичного опису такої динаміки ринків запропоновано підхід до побудови комплексної економетричної моделі на основі системної парадигми, ефектів коливальних, катастрофічних змін, самоорганізації та синергії (рис. 4).

- 1' – система (інтерпретація об'єкту: вхід → процесор → вихід)
2'...3' – позитивні та негативні сценарії тренду;
4' – загальна крива флуктуацій системи;
5' – точка (час/подія) біфуркації катастрофічних різких змін;
6' – вплив інституційних факторів та множини можливих режимів (атракторів), у т. ч. механізмів самоорганізації та синергії.

Рис. 4. Методологічно-концептуальний опис кібернетичної моделі динаміки та модернізації внутрішнього ринку за функцією $y' = f(t \dots v)$

Джерело: власні дослідження на основі [12].

Відповідно до зазначеного підходу динаміка внутрішнього ринку одночасно розглядається як системна реалізація (за принципом "вхід – процесор – вихід"), що функціонує за умов об'єктивних коливань, де останні здійснюються під впливом унікальних інституційних факторів впливу. Слід звернути увагу на те, що подібні коливання в окремі часові відрізки (точки біфуркації) можуть набувати режимів різких катастрофічних змін під впливом атракторів (можливих функціональних факторів – векторів розвитку внутрішнього ринку). Очевидно, що на динаміку та / або коливання внутрішнього ринку можуть впливати як фактори самоорганізації, так і руйнування режиму функціонування ринкової системи в контексті набуття синергетичного підсилення. Визначальною тезою тлумачення такого опису є роль фактора неспостережуваної економіки як атрактора змін (катастрофічних і коливних), а також ефектів самоорганізації та синергії внутрішнього ринку.

Слід відзначити, що базальні методологічні принципи (рис. 5) були побудовані на концептуальній ідеї щодо об'єктивності інституційного регулювання внутрішнього ринку, а також про можливість і доцільність його модернізації з врахуванням впливу неспостережуваних економічних процесів.

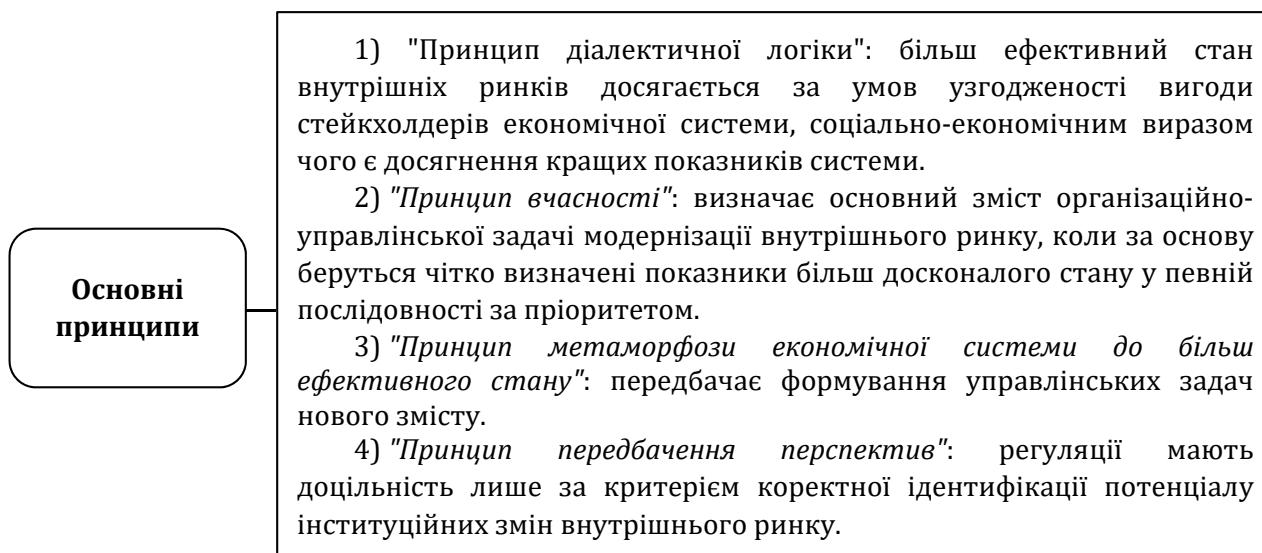

Рис. 5. Основні методологічно-концептуальні принципи інституційного регулювання внутрішнього ринку

Джерело: власні дослідження на основі [12].

Таким чином, зазначена теорія ґрунтується на основній концепції про те, що оцінювання внутрішнього ринку передбачає в першу чергу визначення особливостей його функціональності. В свою чергу, внутрішній ринок за логікою своєї діяльності відповідає певним характеристикам функціональності, які мають бути, з одного боку, визнані соціумом як прийнятні, а з іншого – забезпечуватимуть конкурентоспроможність в інституційно-ринкових координатах. При цьому повинно бути чітко визначено характеристики, критерії реалізації та функції.

Необхідно відзначити, що реалізація згаданих вище методологічно-концептуальних принципів можлива через множину положень регулятивно-управлінського змісту (рис. 6).

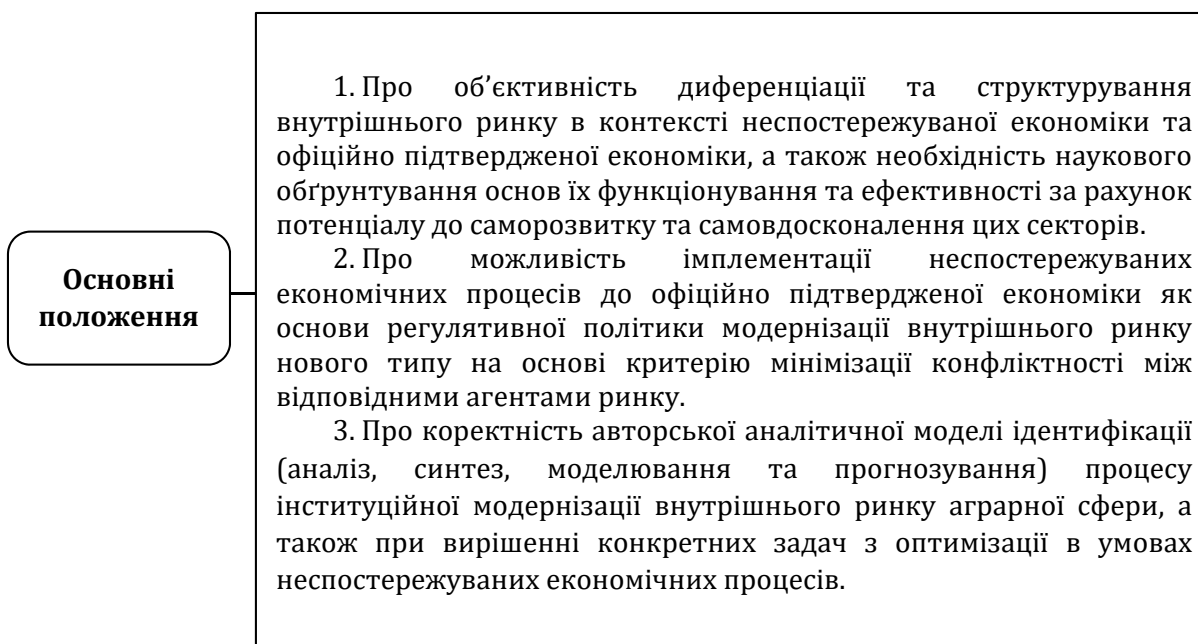

Рис. 6. Основні методологічно-концептуальні положення інституційного регулювання внутрішнього ринку

Джерело: власні дослідження на основі [12; 13].

В свою чергу, наші методологічно-концептуальні засади передбачають концептуальний вираз альтернатив інституційної модернізації внутрішнього ринку за теорією Д. Аджемоглу та Д. Робінсона стосовно "екстрактивних" (таких що зумовлюють вигоду від змін лише для незначної кількості агентів ринку) та "інклюзивних" (таких що дозволяють отримувати вигоду якомога більшої кількості агентів) інститутів [1].

Слід відзначити, що такі альтернативи можуть бути відображені у матриці (рис. 7) координат "зміст інституційних регуляцій внутрішнього ринку – характер конфліктів між спостережуваною та неспостережуваною економікою". Переконані, що саме ці два основні параметри і є основними детермінантами, котрі характеризують ринок.

Основний зміст інституційних регуляцій внутрішнього ринку	Вплив на внутрішній ринок за критерієм створення умов для максимальної реалізації потенціалу неспостережуваної економіки.	II "Парадоксальний сценарій розвитку" внутрішнього ринку (мінімальна вірогідність)	IV "Інклюзивне зростання" внутрішнього ринку (допустима вірогідність)
	Інституційний вплив на систему внутрішнього ринку за критерієм досягнення відповідних макроекономічних показників	I "Регрес системи внутрішнього ринку" (висока вірогідність)	III "Екстрактивне зростання" внутрішнього ринку (допустима вірогідність у короткостроковому періоді)
		Дисфункціональність	Функціональність
Характер конфліктів, що виникають на внутрішньому ринку між неспостережуваною економікою і спостережуваною (офіційно підтвердженою) економікою			

Рис. 7. Класифікація типів соціально-економічного розвитку у матриці "зміст інституційних регуляцій внутрішнього ринку – характер конфліктів між спостережуваною та неспостережуваною економікою" згідно з теорією екстрактивних та інклюзивних інститутів

Джерело: власні дослідження на основі [1; 12].

Наша позиція полягає у тому, що створення ефективних інститутів і забезпечення зростання внутрішнього ринку потребує вирішення конфлікту між неспостережуваною економікою та спостережуваною економікою. Глибоко переконані, що такий конфлікт завжди існує, є різним за своєю потужністю, проявами, а найголовніше – функціональністю такої конфліктності. Функціональність у цьому випадку полягає у природних суперечках між інтересами груп агентів внутрішнього ринку, але, тим не менше, вона є джерелом ініціатив агентів стосовно їхнього вирішення, що становить головне джерело прогресу, коли в міру вирішення конфлікту система внутрішнього ринку вдосконалюється.

Хотілося б відмітити, що дисфункціональність асоціюється із станом системи внутрішнього ринку, коли особливий характер конфліктів унеможливує вирішення

таких, а лише призводить до погіршення соціально-економічного стану агентів і системи, тобто по суті унеможлиблюється прогрес. Саме дисфункціональність і є основною проблемою неефективних економік. Отож, вектор характеру конфліктів та їхньої динаміки в процесі інституційної модернізації внутрішнього ринку розглядався у монографії як результуючий фактор розвитку детермінантної природи.

В свою чергу, функціональною детермінантою (вектором матриці) виступає переважно особливість інституційної регулятивної політики. Особисто ми вбачаємо дві основні варіації такої політики розвитку внутрішнього ринку:

- коли політика спрямована на досягнення якихось макроекономічних показників, що визнані як пріоритетні в процесі інституційних змін;
- коли політика передбачає створення належних умов щодо легітимізації неспостережуваної економіки.

За будь-яких інших додаткових обставин і передумов перший варіант є, на нашу думку, хибним в принципі. Переконані, що саме помилка орієнтації на макроекономічні показники і визначає більшою мірою низьку ефективність інституційних змін у переважній більшості світових держав. Отож, лише другий варіант здатний забезпечити дійсну інституційну модернізацію, наслідком чого може бути досягнення стійкого розвитку держави. Вважаємо, що легітимізація неспостережуваних економічних процесів є фактором впливу на систему і поліпшення її соціально-економічних показників, а не навпаки. Звідси така легітимізація – головна складова інституційного регулювання внутрішнього ринку.

Необхідно відзначити, що доведення цінності інституціонального регулювання потребує наукового підтвердження саме в контексті верифікації практичної цінності інституціоналізму. При цьому предмет і об'єкт інституційного регулювання внутрішнього ринку є чи не найкращою сферою втілення зазначеної теорії.

Щодо визначення базових понять. Найбільш проблемним виглядає питання тлумачення категорій "інститут", "інститут внутрішнього ринку", "інституційне регулювання" та "внутрішній ринок", про що активно свідчить наукові джерела [1-16]. Так, дослідження доступних наукових джерел дозволило зробити таке твердження: в українському мовному інформаційному просторі терміни "інститут" перекладається із латинської мови дуже широко – більш ніж 25 варіантів. При цьому у більшості випадків переклади містять такий однаковий набір тлумачень як "звичай, принцип, образ життя чи дії, певний порядок, устрій, звичаєве право та ін." На нашу думку, інститути є складними багатоплановими, у першу чергу соціально-економічними явищами, яке є базисом побудови відносин між агентами ринку.

Соціально-економічний зміст категорії "інститут внутрішнього ринку" обумовлений ефектом укладання угод (експліцитних та / або імпліцитних) між агентами ринку, у яких обумовлюється система дій та / або бездіяльність, а також механізми відповідальності у разі невиконання інституційних зобов'язань, що виникли у результаті таких угод. При цьому соціально-економічна роль інституційного регулювання як фактору управління внутрішнім ринком передбачає використання специфічних, як правило, юридичних інструментів, за допомогою яких стейкхолдери впливають на об'єкт впливу (індивідуум, організацію та ін.) з метою реалізації відповідної соціально-економічної політики.

У свою чергу категорія "внутрішній ринок" є специфічною системою соціально-економічних та суспільно-політичних взаємовідносин між агентами ринку (виробниками, посередниками, покупцями та споживачами товарів, робіт та послуг) в контексті забезпечення обміну ресурсами, а також задоволенням виробничих та споживчих потреб.

Необхідно відзначити, що внутрішній ринок в Україні відіграє важливу соціально-економічну функцію, оскільки саме від нього залежить стійкість розвитку та раціональний розподіл ресурсів. Дисфункційні процеси на внутрішньому ринку породжують необхідність оптимізації стандартів якості освіти в контексті формування ефективних цінових характеристик та відповідних конкурентних переваг.

Потрібно враховувати те, що досягнути стійкого функціонування внутрішнього ринку неможливо без розробки та / або впровадження результативного механізму інституційного регулювання. Водночас, слід відмітити і те, що у вітчизняній економіці все частішими стають випадки виникнення конфліктних соціально-економічних ситуацій між агентами ринку, зокрема між державою та суб'єктами господарювання, що у ряді випадків ставить під сумнів ефективність такого регулювання. Очевидно, що інституційний конфлікт між експліцитними нормами (у першу чергу мова йде про законодавство) та імпліцитними (неформальними) звичаями не завжди вирішується на користь перших. Система неформальних правил, які діють на внутрішньому ринку за певних обставин можуть з легкістю "підім'яти під себе" законодавчо встановлені правила поведінки [12].

Вимушені констатувати, що конфлікти в економіці бувають різними, як конструктивними, так і деструктивними. Звідси надзвичайно важливим науковим завданням є пошук та дослідження такого механізму вирішення конфліктної ситуації, який би був здатний ідентифікувати домінуючі конструктивних та / або деструктивних процесів в економічному конфлікті, а також сприяв би резервуванню конструктивного конфліктного потенціалу, як основи розвитку цивілізованої комунікації між конфліктуєчими агентами ринку. Таким чином, ця обставина надає підстави розглядати інститут як дієвий інструмент регуляції, котрий може бути успішно направлений на усунення конфлікту інтересів. У монографії аналізувалася насамперед, ситуація інституційного регулювання конфліктності між державною владою, місцевою владою та власниками та / або вищим менеджментом підприємств різних організаційно-правових форм власності у сучасній аграрній сфері.

Відомо, що органи влади під час запровадження інституційного регулювання внутрішнього ринку використовують адміністративний та / або економічний вплив на агентів ринку. Слід відзначити, що під адміністративними заходами інституційного регулювання варто розуміти норми соціально-економічної поведінки, які реалізовані у вигляді законів, постанов та інших нормативних актів, які запроваджуються державною та / або місцевою владою з метою регулювання процесів взаємодії між агентами ринку.

Очевидно, що створення та забезпечення конкуренції на внутрішньому ринку є найважливішою задачею, яку повинно вирішити інституційне регулювання. Адже внутрішній ринок завжди виступає як сфера кругообігу товарів, послуг та / або капіталу в контексті організації товарно-грошових відносин, які виникають під час господарювання агентів ринку.

Досвід свідчить, що інституційне регулювання необхідне з метою забезпечення рівноваги економічних та соціальних інтересів у сучасному соціумі. Водночас, іноді буває і так, коли надмірне інституційне регулювання скорочує масштаби добровільного обміну і, як наслідок, підпорядковує деякі з індивідуальних уподобань виборі органів влади.

Переконані, що за сучасних умов господарювання одним з ключових інституційних регуляторів повинні стати реляційні контракти. Вважаємо, що використання контрактного підходу в системі інституційного регулювання в цілому та в аграрній сфері зокрема може не лише вирішити наявні протиріччя між агентами ринку та державної владою, але й забезпечити ефективний розвиток внутрішнього

ринку. В основі такого переконання використано положення про те, що будь-який механізм регуляції повинен мати формалізацію у вигляді угоди.

Коментуючи зміст вищезазначених методологічно-концептуальних засад інституційного регулювання, слід відмітити, що традиційно в рамках теорії ринків органи влади впроваджують спеціалізовані регуляції з метою вирішення проблеми стосовно найбільш ефективного використання обмежених ресурсів між членами соціуму.

Отже, теорія інституційного регулювання стала по суті вимогою соціуму щодо необхідності корекції ринкових відносин, у тому числі на основі запровадження податків, зборів, фінансової допомоги тощо. Відповідно інституційне регулювання має вирішувати такі основні недоліки функціонування ринкової системи:

1. Незбалансованість внутрішнього ринку. Нині масовими є явища виникнення руйнівної та / або надмірної конкуренції, тобто такого протистояння, яке виникає в результаті наявності гіпертрофованої кількості виробничих потужностей; як результат, відбувається спотворення конкурентної рівноваги. Як приклад може розглядатися явище надвиробництва цукру в Україні свого часу, яке мало за наслідок його подальше, невиправдане економічно згортання навіть у тому разі, коли попит на цю продукцію перевищує пропозицію.

2. Відсутність належної системи збуту на внутрішньому ринку. Як показує практика, таке явище може спостерігатися перш за все у результаті дефіциту та / або асиметрії ринкової інформації. Необхідно також відзначити, що досить часто відсутні ринки, де можна було б придбати необхідну інформацію. Очевидно, що відсутність належних умов щодо функціонування внутрішнього ринку може бути обумовлена також дією т. з. "екстерналій". Як приклад можна розглянути в аграрній сфері явище щодо періодичної відсутності ринків збуту продукції рослинного походження, економічно необґрунтованого коливання цін на продукцію тощо.

3. Недосконалість конкуренції на внутрішньому ринку, що проявляється, зокрема, у тому, що часто-густо агенти ринку порушують конкуренцію між іншими учасниками ринку шляхом використання двох основних технологій:

– інтеграції, тобто коли учасники внутрішнього ринку, об'єднуючись створюють складні горизонтальні, вертикальні та / або диверсифіковані підприємства;

– використання специфічних експліцитних та імпліцитних інституційних угод. Поширеним є явища, коли у результаті ефекту масштабу підприємства-гіганти (холдинги, кластери) мають менші транзакційні витрати у порівнянні з економічно слабшими формами підприємств; при цьому, в числі інших наслідків, посилюється і проблема щодо оптимізації розподілу ресурсів між стейкхолдерами.

4. Дисфункційні результати функціонування внутрішнього ринку. Одним із ключових недоліків, які може заподіяти ринок є неузгодженість інтересів між соціумом та бізнесом, коли останній бажає отримувати максимальний прибуток і при цьому ухиляється від соціальної відповідальності. Прикладом може бути різке зменшення якості життя сільського соціуму по мірі розвитку ринкових відносин в нашій державі. Таким чином, влада в обов'язковому порядку повинна втручатися у процеси господарювання сучасних агентів ринку з метою справедливого розподілу та / або перерозподілу прибутку (через систему податків, зборів та інших обов'язкових платежів).

Отже, інституційне регулювання внутрішнього ринку орієнтоване на те, що державні регуляції запроваджуються з метою реального підвищення рівня життя населення. Разом з тим, не зважаючи на такий здавалося б благодотворний аспект, слід відмітити, що теорія регулювання активно критикується. По-перше, однією з основних задач, на вирішення якої спрямована зазначена теорія, є забезпечення ефективного

розподілу обмежених ресурсів. Однак, у реальному житті здійснити це надзвичайно складно. Адже жоден окремо взятий агент ринку не здатний визначити ефективний варіант розподілу ресурсів за наявності альтернативних варіантів використання, оскільки для того, щоб це зробити, потрібно спочатку ідентифікувати всі можливі критерії, а це здійснити складно з причин отримання повної інформації щодо економічних відносин. По-друге, практика свідчить, що незбалансованість ринків є майже завжди: агенти ринку об'єктивно знаходяться у нерівних умов господарювання, що проявляється у фінансових можливостях, ресурсах (наприклад, місце розташування землі), виробничих масштабах, транспортному забезпеченні, відносинах з представниками місцевої влади, а також, що є більш важливим, природно-кліматичних умовах (якість ґрунту) тощо. Необхідно також враховувати і те, що, якщо розглядати внутрішній ринок як сукупність інституційних відносин, то в результаті асиметрії інформації між агентами ринку виникає потенційна загроза прояву опортуністичної та / або рентоорієнтованої поведінки, і це призводить до того, що ефект від різних потенційних можливостей учасників внутрішнього ринку різко посилюється під впливом детермінант з біхевіористичними ознаками.

Зважаючи на вищевикладене, а також на багаторічну практику інституційного регулювання внутрішнього ринку, слід відмітити, що запровадження дієвих та ефективних інституційних регуляцій формують зміст найбільш складних економічних задач сьогодення. Тож, розглядаючи ідею запровадження інституційного регулювання угод у вітчизняній економіці, вважаємо, що лише угоди можуть враховувати і відповідно, реалізувати принцип загальної зацікавленості у ефективній співпраці між державою та агентами ринку.

Не секрет, що на внутрішньому ринку моделі поведінки суб'єктів господарювання активно конкурують між собою. Звідси, можна зробити висновок, про можливість інституційного впливу на неспостережувані економічні процеси агентів ринку через ефект результативного стимулювання стосовно добросовісного виконання певної сукупності функцій та / або обов'язків. Це потребує відповідної корекції інституційної регулятивної політики.

Що ж сприяє швидкому розвитку неспостережуваних економічних процесів на внутрішньому ринку аграрної продукції? Вважаємо, що причини цього слід шукати не лише в несприятливих соціально-політичних умовах, а і в інституційному регулюванні соціально-економічного розвитку, що зумовлюють виникнення неспостережуваних економічних механізмів в державі.

На сьогодні існує гостра потреба у поглибленні дослідження сутності неспостережуваних економічних процесів на внутрішньому ринку, визначенні основних детермінант їх виникнення, а також формування адекватного інституційного регулювання. При цьому, на нашу думку, нарізла серйозна необхідність удосконалення організаційного механізму протидії неспостережуваній економіці дисфункціонального змісту.

Глибоко переконані, що нині надзвичайно важливо на прикладі аграрної сфери наочно продемонструвати сучасні соціально-економічні загрози від дії неспостережуваних економічних процесів. Головна задача – ідентифікація основних інституційних детермінант (соціально-економічних, історичних політичних та ін.), які чинять або можуть потенційно чинити вплив на розвиток внутрішнього ринку в Україні.

Таким чином, ідентифікація онтологічних детермінант неспостережуваних економічних процесів (рис. 7) дозволяє усвідомити сутнісні особливості розвитку сучасних соціально-економічних відносин на внутрішньому ринку. Водночас, таке

розпізнання обставин безперечно сприятиме розробці ефективного управлінського механізму протидії неспостережуваній економіці на внутрішньому ринку.

Отже, до основних детермінант, що зумовили виникнення та прискорене зростання неспостережуваної економіки на внутрішньому ринку в аграрній сфері держави можна сміливо віднести:

- 1) економічно необґрунтовані адміністративні бар'єри організаційно-економічного характеру (невиправдана зарегульованість окремих видів економічної діяльності);
- 2) економічна корупція як системне явище, яке спотворює функції держави;
- 3) широкомасштабну свободу економічної діяльності в умовах недосконалого інституційного середовища дисфункціонального змісту;
- 4) наявність фінансово-економічних пільг в аграрній сфері, що стимулює у низці випадків неспостережувані економічні дії;
- 5) відсутність належного покарання за економічні правопорушення;
- 6) значний рівень оподаткування в умовах відсутності оптимального механізму адміністрування.

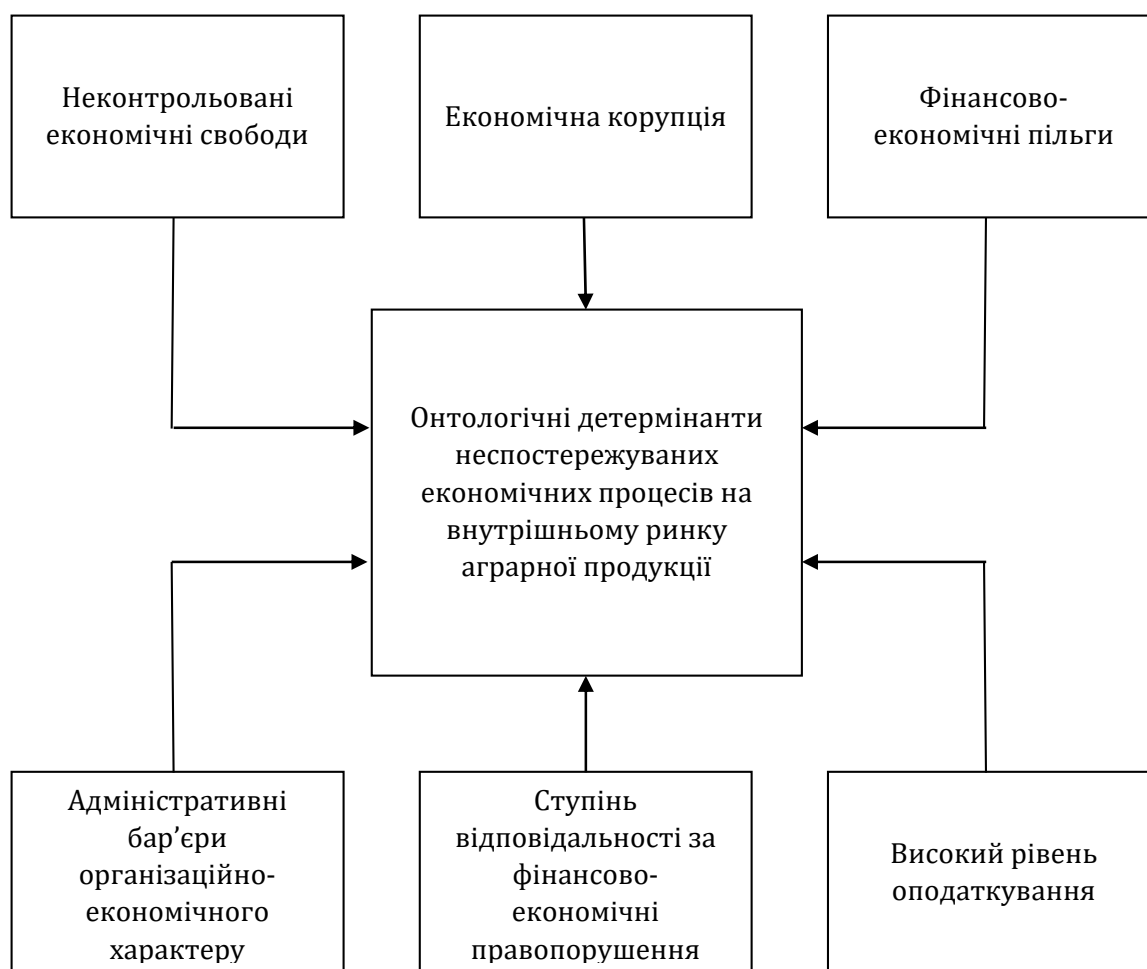

Рис. 7. Система онтологічних детермінант ризику виникнення неспостережуваних економічних процесів на внутрішньому ринку аграрної продукції в Україні

Джерело: власні дослідження на основі [3-7; 12].

Потрібно відзначити, що всі вищезазначені детермінанти, виступаючи, по суті специфічними осередками соціально-економічної напруги, формують квазіринкові відносини в нашій державі і, як наслідок, гальмують ефективний розвиток внутрішнього ринку.

Очевидно також і те, що саме ці фактори є основними імпульсами неспостережуваних процесів, і саме вони створюють умови для домінування деструктивних економічних моделей поведінки на внутрішньому ринку аграрної продукції.

Хотілося б відзначити, що значні обсяги ризикових операцій проглядаються під час поставок саме сільськогосподарської продукції. Неприятливим фактором є те, що досить часто вітчизняні підприємства проводять продаж продукції, але при цьому не несуть податкового навантаження. Таким чином, декларування збитків та ухилення від сплати податків шляхом використання неспостережуваних механізмів набуло масового неконтрольованого характеру на внутрішньому ринку.

Важливо відмітити, що метою сучасних агентів ринку може бути не економічний ефект у результаті господарської діяльності – так звана "ділова мета", яка описана у ст.14 Податкового кодексу України від 02.12.2010 р. № 2755-VI (із змінами та доповненнями) [17], а отримання податкової вигоди, у т.ч. у вигляді штучного формування податкового кредиту. Штучне завищення валових витрат може відбуватися з надією заниження об'єкта оподаткування. Результат цього всього – втрати бюджетних надходжень та деформації внутрішнього ринку.

Висновки

В контексті дискусії стосовно механізмів ідентифікації прихованих економічних процесів слід відзначити, що обов'язковою умовою якісного контролю за суб'єктами господарювання є створення необхідних умов інституційного регулювання. Основними показниками контролю є, в числі інших, вчасність та достовірність інституційного регулювання. Нині ж в Україні однією з проблем регулювання є те, що система контролю агентів ринку є надзвичайно ліберальною, іншими словами – має більш формальні ознаки, аніж змістовні. Саме ці обставини, на нашу думку, найбільше перешкоджають об'єктивно оцінити результати діяльності суб'єктів господарювання в контексті розвитку внутрішнього ринку.

Слід мати на увазі, що в умовах розвитку внутрішнього ринку влада повинна в короткі терміни продемонструвати сприятливі інституційні зміни, у т.ч. шляхом оптимізації системи сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів, спрощення процедур відкриття та / або закриття бізнесу та ін. Всі ці заходи сприяють зростанню внутрішнього ринку в державі. Водночас на сьогодні стає очевидно: реєстрація нових організаційно-правових форм господарювання не завжди сприяє розвитку реального сектора економіки, оскільки значна частина суб'єктів господарювання, принаймні офіційно, не здійснює діяльність, хоча і зареєстрована згідно вимог діючого законодавства. Пояснити логіку їхнього створення за традиційними економічними теоріями важко, але, на нашу думку, існування подібних "принишклих" агентів ринку відволікає органи державної та місцевої влади від пошуку порушників норм фінансового законодавства.

Безперечно, що серед загальної кількості зареєстрованих суб'єктів господарювання є і такі, які мають пільги щодо сплати того чи іншого податку. Разом з тим, значна частка агентів ринку, які не сплачують податки та обов'язкові платежі, створюються з метою проведення неспостережуваних операцій. В результаті задоволення власних потреб, шляхом проведення тіншових операцій (у т.ч. безпідставно заявлені суми ПДВ) ці агенти ринку перешкоджають стійкому соціально-економічному розвитку внутрішнього ринку. Проте, найбільш проблемним у даній ситуації вважаємо порушення принципу "економічної справедливості". Орієнтуючись на ухилення від сплати податків, у такий спосіб спотворюються індикативні показники щодо бюджетних надходжень в контексті розвитку внутрішнього ринку. За таких умов,

основне завдання влади – примусити таких агентів внутрішнього ринку функціонувати за правилами, які встановлені у соціумі. Це можна зробити або шляхом активного насильного знищення (припинення діяльності) таких агентів ринку, або ж шляхом створення умов, за яких ці агенти ринку добровільно відмовляться від фінансово-економічних махінацій.

Отож, найбільшим дефектом сучасного інституційного регулювання є те, що воно, як правило, має оперативні ознаки, проте аж ніяк не перспективні. Переконані, що дослідження соціально-економічної поведінки агентів ринку на внутрішньому ринку має відбуватися на основі ідентифікації загальних рис неспостережуваних економічних процесів з урахуванням специфіки галузей.

Список використаних джерел

1. Аджемоглу Д., Робінсон Дж. Чому нації занепадають? Походження влади, багатства та бідності. Київ : Наш Формат, 2016. 440 с.
2. Akerlof G. The Market for Lemons: Quality Uncertainty and the Market Mechanism. *Quarterly Journal of Economics*, 1970. Vol. 84. P. 488–500.
3. Buchanan J., Tullock G. The Calculus of Consent: Logical Foundations of Constitutional Democracy. Liberty Fund Inc., 1999. 376 p.
4. Вільямсон О. Економічні інституції капіталізму: фірми, маркетинг, укладання контрактів. Київ : АртЕк, 2001. 472 с.
5. Coase R. The Nature of Firm. *Economica*. 1937. Vol. 4. № 16. P. 386 – 405.
6. Mitchell W. C. Types of Economic Theory: From Mercantilism to Institutionalism. Augustus m Kelley Pubs, 1969. 875 p.
7. Knight J. Institutions and Social Conflict. New York : Cambridge University Press, 1992. 252 p.
8. Posner R. Theories of Economic Regulation. *Bell Journal of Economics and Management Science*. 1974. Vol. 5. P. 335 – 358.
9. Е. де Сото. Загадка капіталу. Чому капіталізм перемагає лише на Заході і ніде більше. Київ: Ніка-Центр, 2012. 232 с.
10. Stigler G. The Theory of Economic Regulation. *Bell Journal of Economics*. 1971. Vol. 2. P. 3 – 21.
11. Харт О. Д. Неповні контракти і теорія фірми / О. Д. Харт // Природа фірми: Походження, еволюція, розвиток / За ред. О. Е. Вільямсона, С. Дж. Вінтера; Пер. з англ. А. В. Куликов; Наук. ред. пер. В. П. Кузьменко. – К. : А. С. К., 2002. – С. 189–216.
12. Семцов В. М. Інституціоналізація організаційно-поведінкових змін у діяльності підприємств аграрної сфери України: концепт неспостережуваних економічних процесів: монографія. Вінниця: ФОП Рогальська І. О., 2018. 480 с.
13. Мороз О. О., Семцов В. М. Контракти в аграрній економіці: реальність і перспективи : монографія. Вінниця : ВНТУ, 2011. 188 с.
14. Попадинець Н. М. Регулювання розвитку внутрішнього ринку споживчих товарів України: теорія та методологія: монографія. Львів: ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України». 2020. 335 с.
15. Павлюк Л.І. Недоліки регуляторної політики регулювання внутрішнього ринку та напрями їх усунення (на прикладі Закарпатської області). *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки»*. 2016. Вип. 16. С. 89-92.
16. Lakatos I. The Methodology of Scientific Research Programmes. Cambridge University Press, 1980. 256 p.
17. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI (із змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>